

Јелена БАШАНОВИЋ-ЧЕЧОВИЋ*

РАЗНОВРСНОСТ ФОЛКЛОРНЕ ГРАЂЕ У ЉУБИШИНОЈ НАРАТИВНОЈ ПРОЗИ

Апстракт: Фолклорним ишчитавањем дјела Стефана Митровог Љубише издвојио се најпродуктивнији фолклорни инвентар који је писац обилато користио у уобличавању свог језичког израза. Наша анализа, којом је сагледан језички аспект доминантне фолклорне грађе, упутиће на закључак да је језик важан уобличавалац фолклорне сфере Љубишине наративне прозе те да се фолклор, као сегмент културе, испољава и у језику. Због тога је, између осталог, овај рад прилог и етнолингвистичком приступу Љубишином дјелу, које је великим дијелом засновано на фолклорном предању пишчевих Паштровића.

Кључне ријечи и синтагме: *фолклор, фолклорна грађа, фолклорна форма, пословица, клејва, блајослов, фолклорна лексика, народна књижевност, наративна проза*

1. Иако би се очекивало да су у љубишологији, дисциплини са дугогодишњом традицијом, прилично ријетки па и отежани продори у неистражено, Љубишино дјело и данас привлачи пажњу бројних проучавалаца. Наиме, критичко сагледавање вриједности Љубишиног дјела и даље је актуелно, а томе неспорно доприноси и чињеница да Љубиша припада тзв. „свевременој тријади“ писаца (Његош — Љубиша — М. Миљанов), који су својим именом и стваралаштвом обиљежили период 19. вијека у књижевности јужнословенских народа.

1.1. Богата литература о Стефану Митровом Љубиши и његовом дјелу свједочи о широким могућностима рецепције и сагледавања пишчевих стваралачких способности. Но, иако је о Љубиши

* Доц. др Јелена Башановић-Чечовић, Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош“, ЦАНУ

писано доста, извјесно је да је неупоредиво више приказа његовог дјела са књижевнокритичког неголи са језичког аспекта.¹

1.2. Иако се и о фолклорној грађи у Љубишином дјелу писало, истина на прилично устаљен начин и углавном из домена историје књижевности, етнологије, фолклористике, тим радовима није третирано оно што је од значаја за лингвистику, лингвостилистику, па и етнолингвистику, које ово језичко благо могу разматрати са структурно-семантичког и стилистичког аспекта, односно аспекта његових веза са културом, па и историјом одређене заједнице. Тачније, језички домен фолклорне грађе није био у центру пажње досадашњих проучавалаца Љубишиног дјела.

2. Љубишина проза обликована је под снажним утицајем фолклорне традиције, а у литератури Љубиша најчешће има статус фолклорног приповједача, што кореспондира са пишчевим признањем да се надахњивао на „матици и ковници пучких умовина“ (Ивановић 2003: 13), али и настојањем да афирмише етнографизам у књижевној умјетности (в. о томе Ивановић 2003: 7–19). У својим „Приповијестима“ и „Причањима“² Љубиша се, при опису згода и незгода у животу појединаца, породица и племена, обилато служио фолклором, трудећи се и да пренесе стил усменог народног приповједача. Тако је намјеру да свој стил што више приближи народном казивању реализовао употребом бројних „облика предајне културе“, који су снабдјели његов израз јединицама појачане изражајности, истовремено поставши извор егзистенцијалних, духовних, али и националних вриједности. У вези са тим, Љубишино дјело данас се може користити као прилично поуздан фолклорни извор, а текст као „артефакт фолклора“, чијом се анализом евидентира искоришћени фолклорни фонд, али и сагледава

¹ Анализа језичких особености Љубишиног дјела, на свим нивоима језичке структуре, предочена је у монографији *Језик Сћефана Миширова Љубише* (Тепавчевић 2010).

² За потребе нашег истраживања користили смо критичко издање *Сабраних дјела Св. М. Љубише: Ст. М. Љубиша, Приповијести црногорске и њиморске, Сабрана дјела. Критичко издање*, том I, Црногорска академија наука и умјетности, НИО „Универзитетска ријеч“, Историјски архив, Будва, Титоград, 1988 (скраћеница П1); Ст. М. Љубиша, *Причања Вука Дојчевића, Сабрана дјела. Критичко издање*, том II, Црногорска академија наука и умјетности, НИО „Универзитетска ријеч“, Историјски архив, Будва, Титоград, 1988 (скраћеница П2). Послије скраћенице, наводиће се број странице са које је примјер преузет.

динамика фолклорног процеса и његових евентуалних мијена у оквиру културног контекста у којем је текст настао.

3. Како је подручје фолклора³ прилично широко, тешко је издвојити све врсте фолклорних облика о којима се данас расправља у оквиру фолклористике као посебне научне дисциплине. У овом раду издвојили смо најчешће коришћену фолклорну грађу, коју је Љубиша или носио собом или је црпио из текстова народне књижевности, којима се служио у обликовању свог језичког израза — у првом реду Вукових антологија. Стваралаштво засновано на традицији, а изражено ријечима (кроз пословице, благослове, заклетве, клетве, народне пјесме итд.), потврђује да Љубиша није био само пуки сакупљач и записивач народног блага већ да га је и богато надограђивао. Некад свјесно како би га прилагодио форми која је одговарала његовом умјетничком сензибилитету, а некад и несвјесно активирањем сопствених креативних импулса.

4. Анализу фолклорне грађе ексцерпираних из Љубишиних репрезентативних остварења почећемо издвајањем тзв. кратких или малих фолклорних форми. У инвентару ових фолклорних форми пословице су се издвојиле као најпродуктивнија грађа којом Љубиша фолклоризује свој језички израз. Њихова сведеност у форми доприноси општем утиску гномичности и фрагментарности Љубишиног језика, што појачава његово експресивно-емоционално дејство на читаоца. Овим народним сентенцама које економично изражавају животну мудрост и у којима је садржана животна поука, Љубиша је оснажио и зачинио језички израз и својих „Приповијести“ и својих „Причања“, обезбидивши им смисаону пуноћу (в. о томе Ивановић 2003: 103).

4.1. У „Причањима“, Љубиша је управо пословицама изградио „комплетан филозофски систем“ (П2 1988: 23), подстакнут размишљањима главног јунака Вука Дојчевића и његовим односом према животу (пребројавање које су спровели ранији истраживачи потврђује да у дјелу има преко 100 пословица). У њима и начин употребе ове фолклорне форме представља посебан стилски

³ Дефиниција самог термина *фолклор* представља изазов за истраживаче. Неријетко га изједначавају са народним стваралаштвом и народном умјетношћу уопште, а заправо се термином фолклор обухватају све појаве у духовној култури народа (вјеровања, обичаји, али и све врсте народне умјетности).

поступак будући да се пословици даје обиљежено, маркирано мјесто — њоме се и уводи и поентира прича. Тачније, у сваком од 37 (XXXVII) причања пословица је истакнута у наслову — тзв. „јакој позицији текста“, која је „смисаоно и стилистичко чвориште“ (Катнић-Бакаршић 2001: 268), те не само да привлачи пажњу читаоца наговјестивши му садржину и поруку приче него поприма и нарочиту експресивну функцију. Изрицање закључка у виду пословице, у тренуцима свођења мисаоног и животног биланса, такође је карактеристична црта Љубишиног приповједачког поступка, а Дојчевић је само њихов фиктивни творац. Тачније, неке од ових „готових језичких форми“ писац је црпио из сопственог пословичког фонда, а дио је преузео од Вука, уз покоју корекцију, на шта прецизно упућује и проф. Ново Вуковић у поговору критичком издању овог Љубишиног дјела (в. о томе П1 1988: 241–252).

4.2. И у Љубишиним „Приповијестима“ пословица поприма умјетничке функције — обично истакнута у посљедњој, „финитивној“ реченици, а неријетко и као мото приповијести, што се такође убраја у горепоменуте „јаке позиције текста“, пословица постаје смисаони објединитељ приповиједања.

4.3. Издвајањем пословица курзивом, чак и више пута у оквиру једне приповијести или причања, проза се дијели на мање наративне цјелине а свака пословица представља сажету причу (в. о томе Ивановић 2003: 103). Такође, курзивом онеобичене пословице остварују маркираност и на графостилемском плану.

4.4. Тематска класификација ексцерпираних пословичког корпуса показује да ове кратке фолклорне форме код Љубише најчешће третирају опште теме човјекове егзистенције, судбине, карактера, понашања (тј. да се односе на сфере које су човјеку блиске, као и ситуације и догађаје у којима може да се затекне), па се у домену семантике могу одредити као антропоцентричне. У анализираној грађи издвојиле су се пословице које се односе на различите типове међуљудских односа (пријатељство, непријатељство, брачни, породични, племенски односи, сукоб старији — млађи, слабији — јачи), а рјеђе су оне које су такоређи средства карактеризације пожељних и непожељних човјекових особина, нпр.:

- *Ко с ђаволом ѿишкве сади, о ѿлави му се ломе!* (П1, 173); *Или лонцем о камен, или каменом о лонац — ѿешко лонцу.* (П2, 90); *Да јој ѿреба наше слоје, не би никад кише нашло.* (П2, 92); *Ако немаш злоѿвора, майи ѿи ѿа је родила.* (П2,

94); *Ако смо и браћа, нијесмо дружина* (П2,130); *Гдје је сло-
је, њу је и најрејка* (П2, 209);

- *Ко умије њему двије* (П1, 123); добро се рекло: *у сваки род
јо један рој* (П1, 95); *Ко се хвали, њај се кашом храни!* (П2,
187); *Ко хоће веће, он ће из вреће.* (П2, 153); *ко њослује, не
јлагује* (П2, 153)...

4.5. У анализираном корпусу издвојила се и група пословица у којима се апострофира квалификација дјецe, односно потомства, преко родитеља: *крушка јод крушком, шјо од шја јало* (П2, 157); *какви родијељи на ојњишју, ѡква дјеца на дунишју* (П2, 157); *У сја оца сирожна дјеца!* (П2, 157); *јусто расло, а махнијо сја-
рало* (П2, 159), а нарочито су продуктивне пословице које семантички одговарају значењу општепознате пословице „што сијеш, то и жањеш“:

Како су чинили, ѡако су и обршили. (П1, 75); *жњи шјо си
јосијао.* (П1, 60); *Ко шјо дјеље јред њим јада!* (П1, 86); *Како ко ѡеде, ѡако ѡи њему.* (П1, 91); *јер ко шја чини,
јо и дочека.* (П1, 133); *Нема на свијету коба ни удеса, но
шјо јосијеш, јо ћеш и јожњеш.* (П2, 147).

4.6. Иако духовни живот и духовне вриједности нијесу често заступљени у анализираним пословицама, слика Бога као оличења јединог, врховног божанства и свемоћи, у првом реду да обезбиди власт добра над злом, правде над неправдом, предочена је код Љубише и пословички, што кореспондира са односом према религији у временском контексту Љубишиног дјела: *Ако сте и бољи и јачи, Бој је врх свију* (П1, 109); *У Боја су јуне руке* (П2, 119); *Бој се дрине сирожма* (П2, 123); *Бој не јлаћа сваке субоје, но кад је воља њејова.* (П1, 127).

4.7. Како ове сажете формулације животног искуства карактерише прагматичност (Пејовић 2014: 202), у њима препознајемо поуку, савјет, неријетко и упозорење и опомену. Нарочито када се употребе с намјером да спријече угрожавање највећих народних вриједности Љубишиног времена — култ патријархалног морала и осталих неписаних норми и обичаја временског контекста дјела. Наводимо неке од примјера:

Боље да си мр̄иав но срамо̄шан! (П1, 87); *Боље њи се с јунаком њодийи неѡ ли с р̄ћом целивайи.* (П1, 110); *Бољи и зли колач, неѡ ли ѡразна ѡорда!* (П2, 144); *Боље ѡладан здрав, неѡ ли сий болан!* (П2, 152); *Боље у ѡамей икад неѡ ли никаг!* (П2, 152); *Свуда ѡѡи, дома дођи.* (П2, 79); *Нийи се у добру узнеси, ни у злу ѡонизи!* (П2, 133); *Нийи ѡа добру сѡеци, ни злу осѡави.* (П2, 147); *Која се рука не да сјећи, ѡреда је ѡудийи!* (П2, 136); *Сједи криво, ал' суди ѡраво!* (П2, 145); *Чини добра, а не каји се.* (П2, 177); *Ко ѡеде каменом, ѡи њеѡа хљебом.* (П1, 166); *Ко се ѡуђој смр̄ийи весели — својој вијенац ѡлеѡе!* (П2, 182).

4.8. Анализа показује и да се, са аспекта језичке структуре (в. о томе Јовановић 2002: 271–303), у пословичком корпусу диференцирају два синтаксичка типа пословица: сложене пословичке конструкције — синдетске и асиндетске (нпр. *кад дијетѡе не ѡлаче, маѡи му сисе не дава* П2, 130; *имасмо ѡе, не знасмо ѡе; изѡудисмо ѡе, ѡознасмо ѡе* П2, 138) и поредбене пословичке конструкције — за једнакост (нпр. *Каква јеђа, ѡаква међа* П2, 100; *како ко ѡеде, ѡако ѡи њему* П1, 91) и за неједнакост (горенаведени тип „боље А него Б“). Такође, код Љубише биљежимо и приличан број пословица организованих по принципу релативне зависносложене реченице, у којима се замјенице „ко“ и „који“ у зависној реченици употребљавају умјесто општег појма ѡудског биђа:

ко се не освети, ѡај се не ѡосвети (П1, 65); *Ко се хвата у коло, ѡреда и да иѡра*, или се не био хватати! (П1, 130); *Ко умије њему двије* (П1, 123); *ко сѡаро кр̄и, конац ѡроши* (П2, 84); *Ко сломом удија, ѡод сломом и ѡине!* (П2, 90); *Ко се виси, он се низи, а ко се низи, он се виси* (П2, 113); *ко седе нос реже, у уѡа му крв ѡочи!* (П2, 130); *ко је виши, више му се и хође* (П2, 137); *Ко хође веђе, он ће из вређе.* (П2, 153); *Ко цркве ѡради и краси, ѡоме и ѡомајају.* (П2, 152); *Како који слијейи ѡако ѡоре ѡуди!* (П2, 183); *Ко се хвали, ѡај се кашом храни!* (П2, 187)...

4.9. У пословицама које се лингвостилистички одређују као апозитивне метафоре: *Женски донос — ѡразни ѡнос!* (П2, 105); *ѡуђа жена — ѡуђа вечера* (П2, 112); *Чистѡа ѡамей — лијейо длаѡо!* (П2, 169); *Премудросѡи — немудросѡи!* (П2, 185), пауза између

фигуративног и нефигуративног појма, умјесто копуле, обиљежена је у писаном језику цртом, што им обезбјеђује маркираност и на графостилемском плану.

4.10. Наша анализа показује да је лексика пословица неријетко другачија од лексике осталих фолкорних форми. Због њихове краткоће и језгровитости, ријечи у њима подложне су скраћивањима како би се остварила складна римована, али и мисаона цјелина, која се истовремено лако уреже у памћење. Илустративан је примјер пословице: *На која су мнози, на њоја су рози.* (П1, 123), у којој је употређен неуобичајени номинатив множине именице *рој* без уметка-ов-.

4.10.1. У вези са претходно реченим, у Љубишиној наративној прози има и пословица у којима су одређене ријечи употређене ради постизања риме, па у сљедећим примјерима највише долази до изражаја „ритамска сређеност“ пословице:

Колико је узбрдица, њолико је низбрдица! (П2, 133); *Како ко никне, њако и обикне.* (П1, 116); *Како ко ниче, њако и обиче!* (П2, 168); *Ко одјађе, не њојађе!* (П2, 131); *ко нема нука нема ни звука* (П2, 131); *Тешко самцу и на вајаницу!* (П2, 131); *Ласно се дријејци, но је мука мријејци!* (П2, 137); *Боље њошњена исѡраја, не ѡ срамојна најѡраја!* (П1, 72); *Срамојна сѡаваше, а мајци јој не даваше.* (П2, 80); *Једно је ушаци, а друго је слушаци.* (П2, 80).

4.10.2. Анализа грађе показује и да је употребом блискозначне или истозначне лексеме из домаћег лексичког фонда Љубиша неријетко мијењао структуру општепознате пословице, чиме је можда и несвјесно богатио изражајне могућности свог језичког израза. Замјену једне лексеме другом, необичнијом, али семантички сродном, илуструјемо примјером пословице *Нашла лойижа заклој!* (П2, 159), којој одговара пословица *Нашао лонац ѡклојаци.* Замјена лексема посвједочена је и у примјерима: како су то злотори нашарали, *најравили од мухе коњче!* (П1, 91); *Која је јела змија, њај се и ѡшѡерице доји.* (П1, 169).

4.10.3. Иако је лексика најваријабилнији дио пословице, иновирање пословица у анализираном корпусу спроведено је и уметањем јединице која није обавезни члан општепознате пословице (нпр. Није злато све што сја, *нијци свила све ѡѡ зја*), а посвједочени су и примјери потпуне измјене устаљене структуре ове

фолклорне форме, па умјесто пословице забиљежене код Вука (в. П1 1988: 245): *Чекај мајарче док ти Ђурђевдан дође* и *Не лијши мајарче док ти права нарастије*, Љубиша користи: *Чекај мајарче док ти права никне* (П2, 131).

4.10.4. Истина, неке лексеме у забиљеженим пословицама можда нијесу разумљиве данашњим читаоцима Љубишиног дјела, што прилично блокира употребу пословице, али и саме лексеме. Наведено резултира рјеђом употребом ове фолклорне форме, а некада и њеним потпуним забором.

4.11. Да начин употребе пословица у Љубишиној наративној прози може бити повод за лингвостилистичко испитивање, потврђују не само пословице употријебљене на тзв. јаким позицијама у тексту него и читави низови пословица, неријетко повезани и смисаоно. Лариса Раздобудко-Човић (2005: 15) сматра да ти синонимски пословични низови, које она зове паремијским блоковима, чине „основну конструктивну доминанту у стилском орнаменту“ Љубишине прозе. Наводимо илустративне примјере из „Причања“:

- а) Није право, ако си и војвода, *ири меду ирсџи окинуиши!*
Кад ти је дао Бог да ти *види иџордица шџио се није надала илавица, немој ирсџи сису која ти дојила, ни иазџи дједовско иродље, ниџи се браћом руџаџи, јер ко себи нос реже, у усџа му крв иџочи!* (П2, 130);
- б) Онаква јој бјаше покојна мати: *крушка иџод крушком, шџио од шџиа ијало; какви родџиџељи на оиџиџиџу, иџаква дјеца на дунџиџиџу!* (П2, 157);
- в) *Мирно јаџне дџије мајке иџосе, а ијлахо неџе ни једне. Која се рука не да сјеџи, иџреба је џубиџи.* Немојте, џуди, странпутицом, да до краја не погинемо и себи очи не избодемо. (П2, 136).

5. Да је народно стваралаштво надахњивало писца, одразивши се у његовом дјелу као веза са традицијом, потврђују и примјери клетви као кратких фолклорних форми, којима се у обраћању другом директно исказују одређени ставови или потребе говорног лица.

5.1. Клетвом која се изриче као реакција, одговор на већ учињено изражава се жеља за наношењем зла некоме.⁴ Заснована на вјерованју да се ријечима (садржаним у клетви) може призвати зло ономе коме је клетва упућена те „да је оно што је изговорено — истовремено и учињено“ (Суботић 2008: 139), клетва је непожељна кратка фолклорна форма не само у социокултурном контексту у којем је настајало Љубишино дјело него уопште у заједници која познаје и користи овај „кратки зложељни исказ“ (Суботић 2008: 139). Неријетко, за њено разумијевање потребно је познавање друштвених околности које су је изњедриле будући да је временом дошло до помјерања и ширења функција клетве, као и ситуација у којима се она користи.

5.2. Анализирани примјери показују да се Љубиша придржавао уобичајеног обрасца клетве — тачније, у инвентару издвојених примјера најчешћи су они са оптативом (прецизније — оптативним радним придјевом) као доминантном глаголском формом ове фолклорне творевине, која у клетву уноси „модалну обојеност“. Оптативом се у клетвама износи став говорног лица, које „с дубоким уживљавањем“ изражава жељу да се некоме догоди управо оно што се казује глаголом (Остојић 1997: 89):

Јаги је ѿонијели, Шћепане (П1, 36); Јаги је црни знали, ка' су је и знали, лише нас! (П1, 136); Јесте ли чули, зло вас смело! (П2, 136); Покојни главар Мрдун (...) земља му косији издацила (П2, 137); А јадан чоече, удио ѿе Бої! (П2, 93); Што ми кућу затвори, Бої му судио! (П2, 96); А од вас који се први маши мотиком да Мијата откопава, ѿросиријелила ѿа суха муња из ведра неба, мрѿиву му земља косији измешала, а врана му их у ѿешишере ѿренијела! (П1, 156)...

5.2.1. Изражавање зле жеље најчешће је у облику оптативног радног придјева, ријетко у спони облика презента 3. лица једнине и везника *га*: Бјежи од мене, сотоно, *га* те Бог *удије* (П1, 65).

5.3. У наведеним примјерима агенс је експлициран — то је Бог или нека виша сила садржана у лексемама „јади“, „зло“, „земља“,

⁴ Са аспекта теорије говорних чинова, изрицање клетве је врста говорног чина зле жеље. В. о томе Суботић 2008: 138, фусн. 1, 2.

„муња“, „врана“. Репертоар глагола који се јављају у оптативу нешто је разноврснији и то су обично глаголи који имају или негативно значење или негативни семантички контекст. Рјеђи су примјери у којима агенс није лексикализован, а може бити нека претпостављена зла сила, нпр.:

То ти је неко главу напунио, да нам житак мути, *смуџи-ла му се крсна свијећа!* (П2, 113); од куге није гласа ни трага, *у камен се сџанила* (П1, 118); Шта је, Брђани, *зла ви срећа била?* (П2, 89); *Просјела се* она утроба која рађа такве људе! (П2, 104).

5.3.1. Наша анализа упућује на закључак да клетва назначене језичке структуре у Љубишиној наративној прози није ни лексички ни синтаксички развијена конструкција — тачније, евидентиране клетве су и лексички и структурно сведене на нужни минимум, али то, наравно, не умањује њихов експресивно-емоционални утицај на читаоца. Изузетак од наведеног представљала би синтаксички развијенија клетва Мијатовице у приповијести „Проклети кам“, у којој је зложељни исказ структуриран градацијски.

5.4. Како су подстакнуте снажним, и то негативним емоцијама говорног лица, афективност и снажна експресивност својствена је и клетвама у којима оптатив није изречен већ се претпоставља, обично од глагола *диџи*:

Прођи се од мене, ђаволе, вјечна ти мука! (П1, 38); Што си ту, зла ти срећа! (П1, 74); Црна ти памет за довијека. (П1, 168); А црна ти кућа за довијека, што се пушта за женском памећу! (П2, 121); Подмитише ме, душа им проклета (П2, 141).

5.5. Са аспекта лексичко-творбене структуре, посебно се издвајају клетве: *џремеџница им џрло џремеџнула*, јер с њихова језика било на чуду цијело село. (П2, 101); *узела џе узма* (П2, 148); *Сџани, осџанила се* као љути камен (П1, 62), у којима у први план избија творбена сродност оптатива и агенса, односно оптатива и непосредно му претходне ријечи. Наведени примјери постају носиоци одређеног семантичког оптерећења те у вези са тим имају и посебну експресивну вриједност.

6. Благослов — фолкорна форма којом се изражава добра жеља и благодатност према лицу коме се упућује стоји као пандан клетви. Код Љубише, благослов је чешће језгровитог исказа, сведен на неколико ријечи, док су ријетки реторички украшени и синтаксички развијени благослови. Ексерцирани примјери показују да облик крњег перфекта у императивно-оптативној служби не уноси модалну обојеност само у клетву него и у благослов као фолклорну форму будући да се њиме износи став/жеља говорног лица којим/којом се циља на будућност. Такође, жеља за остварењем онога што се жели не мора да буде исказана само експлицитним изразима типа „Бог да да“, „нек(а)“:

Хајде с Богом, *била* ти честита добра срећа... (П1, 93); Покој *имао* ко те родио (...) Свака ти *се* сребром *ковала* а медом *ћримала*. (П1, 112); Покој *имао* ко те родио, јуначе и јуначки сине! (П2, 138); Господо! Часно *сјели*, а поште-но *усјали*! (П2, 166); Они су оба добри, добро им Бог *дао* ка' и хоће, благо њиховој души! (П2, 175)...

6.1. Анализа показује да се благослови јављају у тзв. „граничним тренуцима“ (в. о томе Ајдачић 2004: 22–35) — на почетку неке обредне и животне радње или на њеном крају те да су, с обзиром на функцију у оквиру одређених обреда, најчешће усмјерени, тј. концентрисани на одређене жеље. Тзв. „збирне благослове“, који сабирају различите жеље, нијесмо забиљежили у анализираном корпусу. Неријетко, призивање и подстицање добрих жеља у анализираном корпусу интензивирани су невербалним магијско-обредним поступцима.

7. Сведеност у изразу и форми, која карактерише и молитву, још једном упућује на Љубишину приличну уздржаност у начину употребе анализираних фолклорних форми. Тако је структура калуђерове молитве у приповијести „Проклети кам“ двочлана — она садржи захваљивање великом и праведном Богу и молбу, односно искање. Изостали су исповиједање грешности и осјећања кајања и скрушености:

Боже велики и праведни, дивна су дјела твоја и ниједна бесједа није довољна да искаже твоја чудеса! Смилуј се на нас грешне, поштеди нас од више погибије и оздрави

овога што си наказоа, за већу славу твоју! А сто грла у три пут викну: „Амин!“ (П1, 158).

8. Употреба ове, али и других фолклорних форми у „најкраћем могућем виду“ (Ивановић 2003: 104), доприноси утиску да фолклорни и наративни облици у Љубишиној прози кореспондирају те да не преплављују једни друге (в. Поповић 2014). Напротив, користећи фолклорне форме ради стварања посебног литерарног свијета, али и утиска, Љубиша им се није подредио, а неријетко их успијева и претворити у више умјетничке форме.

9. Но, иако је посједовао „естетско чуло у одабиру фолклорних (...) облика“ (Ивановић 2003: 109), у Љубишиној наративној прози спорадично су посвједочени и примјери (пре)наглашене употребе фолклорног елемента — тада су пишчеве „филолошке и етнолошке амбиције“ обично реметиле умјетничку љепоту текста и ишле науштрб увјерљивости (в. П2 1988: 248).

9.1. У вези са тим треба указати на продуктивну употребу фолклорне лексике у Љубишиној наративној прози, коју је писац црпио из лексичке ризнице завичајних му Паштровића и црногорских народних говора уопште. Када се пажљиво анализира, она најнепосредније открива бројне информације о етникуму не само временског контекста Љубишиног дјела него и данашњих Паштровића. Истина, неке од тих лексема вријеме је потиснуло на руб заборављања и данашњи читаоци Љубишиног дјела не знају за њих — како због њихове застарјелости тако и због ограничености на локални идиом.⁵

9.2. Иако ова лексика неспорно богата пишчев језички израз и потврђује да Љубиша „умије мислити и ријечи намјештати“, инсистирање на њој може и да изгуби своју функционалност. Репрезентативан примјер гомилања фолклорне лексике представља XXIII причање „Некоме на глас, а некоме на част“, у којем се исцрпно наводе дјелови женске народне ношње. Лексичко богатство овог причања посебно је истакнуто болдом у критичком издању дјела, што га чини маркираним и на графостилемском плану. Гомилањем

⁵ У уводном дијелу критичког издања дјела „Приповијести црногорске и приморске“ (П1 1988: 16) Ђуза Радовић истиче да ће издањима Љубишиних дјела у будућности бити потребно додавати све дебљи рјечник и све већи број објашњења „најчистијих“ народних ријечи.

лексема којима се разоткрива невјестина народна ношња (нпр. *џирак, дрњице, укосници, јакици, ројуљице, дуклија, дувак, џировез, џовлак, шамлија, виџице, обоце, ојлеће, ождријел, џоскуће, џо-рамље, зарукавље, зарамље, корей, зубун, дућма, колијер, џердан, ојрејљача, усџава, џадање, дјечве, балук, врнчанице, сџрука*) Љубиша се представља као изванредан познавалац народне културе са изузетним даром запажања, али и врши својеврсно умјетничко насиље над „композицијом и структуром причања“ (Поповић 2014: 86) јер се ремети хармонија приче и, по мишљењу проф. Нова Вуковића, без потребе јој се даје наглашени етнографски карактер (П2 1988: 33).

9.3. Можда су Љубишина стална тежња за очувањем изворног народног језика и наглашавање потребе очувања његове чистоте разлог што у његовој наративној прози често биљежимо гомилање домаћих назива разних риба, трава, оруђа, родбинских односа и веза. Или ова бујица фолклорне лексике, често без стварне књижевне потребе, може да упути на закључак да је Љубиша некада више бринуо о начину причања него о садржају?! Без обзира на то чиме је био мотивисан у одабиру и употреби домаће лексичке баштине, извјесно је да и она доприноси општем утиску пишевог особеног израза и стила писања, који је, по запажањима Ђузе Радовића, истовремено „и народни и његов сопствени“ (П1988: 17).

10. Да Љубишиним причањима и приповијестима о једном патријархалном времену и свијету одзвања народна мелодија, потврђују и фрагменти народних пјесама, које је Љубиша вјешто инкорпорирао у своју прозу. Наиме, стихови који се наводе у десетерцу сегменти су приповијести „Горде, или како Црногорка љуби“ (П1, 183) и XXII причања „Страхић козу пасе“ (П2, 158–159). Обично су контекстуално повезани са садржајем саме прозе — први прате несрећну судбину несурењених вјереника Горде и Шенпфлуга, другим Ивка вјешто одговара на маћехине наговоре да се уда за старијег човјека. Поред могућности компаративног сагледавања народне књижевности и Љубишиног дјела у дијелу тематско-мотивског фонда, ови стихови могу бити повод и за издвајање одређених стилских фигура које су особен умјетнички поступак народног пјевача те се с правом придружују фолклорном инвентару Љубишине наративне прозе. Тако се у њима учача присуство (апозитивне и лексичке) метафоре, у једном примјеру са сталним епитетом *сиви*:

„Аох, Јово, моје несухење“ (П1, 183); „Аох, Јово, на истоку сунце“ (П1, 183); „Аох, Јово, мој сиви соколе“ (П1, 183); „Старо момче — дрво јаворово“ (П2, 158); „Младо момче — њрољейна ружица“ (П2, 158); „Аох, Јово, и срце и душо“ (П1, 183).

10.1. Поред бројних оригиналних поређења која доприносе експресивности и сликовитости Љубишиног језичког израза, у његовој наративној прози забиљежили смо и конструкције које настају на основу поређења потеклих са непресушног врела народног говора и народне поезије, од којих неке имају и фразеолошки карактер:

вита као јела (...), бијела као снијеј а румена као зора ведра дана (П1, 176); *хитра као змија* (П1, 184); *свака кап ка зрно дисера* (П2, 98); *лијеп као лабуд* (П2, 102); *прав као јела* (П2, 111); *црн као Арай, сух као њањ* (П2, 116); *танка као срна* (П2, 161); *оженио с цуром младом као кайља, а лијепом као јабука* (П2, 169).

10.2. Ослоњена на фолклор, наведена поређења не стварају дилему код читаоца — наиме, и у предметним и у анималним поредбеним конструкцијама⁶ не излази се из оквира рационалног. Ова поређења, условљена традицијом, националним карактеристикама, стварношћу, али и народном проиљивовошћу, припадају посебном лексичком слоју, који се споро мијења и који постоји у сваком језику. Лариса Раздобудко-Човић истиче да су у њиховој основи „логичне и готово конвенционалне схеме, лако препознатљиве“ те да је то и разумљиво узме ли се у обзир да су заснована на „фолклорном кључу“ (Раздобудко-Човић 2005: 16).

ЗАКЉУЧАК

11. У времену неминовности незаустављиве ерозије фолклорних форми важно је указивати на значај фолклора у свакој друштвеној и језичкој заједници. С обзиром на то да је тенденција

⁶ Лариса Раздобудко-Човић указује да су код Љубише све поредбене конструкције „експлицитне“ будући да доминирају предметне (тзв. nature morte) и зоолошке (или анималне), које неријетко образују уланчане низове.

употребе неких од њих, а нарочито пословица, прилично смањена у савременом језику, апострофирање њихове тематике и структуре у дјелу писаца који су их користили при уобличавању свог језичког израза, може да повећа њихову употребну вриједност и сачува их од заборава.

11.1. Како се у свом дјелу Љубиша обилато служио народним језиком, можемо закључити да су наведене фолклорне форме сегмент који најнепосредније открива дух народа Љубишиног времена, његове обичаје и његов језик, једном ријечју, читав његов живот. Пишчевом „језичком фантазијом“, којом (по запажању Исидоре Секулић) Љубиша припада високом реду умјетника, уобличена је и ексцерпирана фолклорна грађа те смо фолклорном ишчитавању пишчеве наративне прозе приступили са претпоставком да је управо језик један од уобличавалаца стварности и духа Љубишиних јунака и да ће нам анализа језичког аспекта евидентираног фолклорног блага предочити језичку слику Љубишиног времена, али и историјски, друштвени и културни спецификум заједнице која га је генерисала и користила. Зато су оваква ишчитавања Љубишиног дјела и данас пријеко потребна — не само да подсјете на фолклор као извор из којег је настало пишчево дјело него и да апострофирају чињеницу да се сва култура испољава управо у језику те да се, како истиче Едвард Сапир, „врата сваке културе отварају кључем њеног језика“ (Бугарски 2005: 18). Такође, поред запажања да се употребом фолклорног материјала Љубишина проза у много чему подударна са остварењима у народној књижевности, наша анализа упутила је и на закључак да је фолклорна грађа важно свједочанство о једном времену, менталитету и поднебљу, што је чини материјалом подесним за истраживања са различитих аспеката.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ајдацић 2004: Дејан Ајдацић, „Прилог проучавању благослова у усменој књижевности“, *Прилози проучавању фолклора балканских Словена*, Београд, 22–35.
- [2] Бугарски 2005: Ранко Бугарски, *Језик и култура*, Библиотека XX век, Београд.
- [3] Ивановић 2003: Радомир В. Ивановић, *Стефан Митров Љубиша. Прилози његовој књижевности*, Пегаз — Орфеус, Бијело Поље — Нови Сад.
- [4] Јовановић 2002: Јелена Јовановић, „Језичка структура и стилистичка приroda српских народних пословица“, *Српски језик*, VII/1–2, Београд, 271–303.

- [5] Катњић-Бакаршић 2001: Марина Катњић-Бакаршић, *Стилистика*, Научна и универзитетска књига, Сарајево.
- [6] Остојић 1997: Бранислав Остојић, „Лексичко-синтаксичка структура клетви у *Горском вијенцу*“, *Прилози о Њећошеву језику*, Никшић, 85–95.
- [7] Пејовић 2014: Анђелка Пејовић, „Паремије као део етнолингвистичког наслеђа“, *Гласник Етнографског института САНУ*, 62/2, Београд, 201–214.
- [8] Поповић 2014: „Однос фолклорног и наративног у *Причањима Вука Дојчевића* С. М. Љубише“, *Майица*, часопис за друштвена питања, науку и културу, год. XV, бр. 58, љето 2014, Матица црногорска, Цетиње — Подгорица, 53–92.
- [9] Раздобудко-Човић 2005: Лариса Раздобудко-Човић, *Стилски ефекти Стефана Митрова Љубише (фразеологизми, поређбене конструкције и паремјски блокови у Љубишиној наративној прози)*, ИТП „Змај“, Нови Сад.
- [10] Суботић 2008: Љиљана Суботић, „Синтаксичко-семантичка структура клетви у епским народним пјесмама“, *Српски језик*, XIII/1–2, Београд, 137–148.
- [11] Тепавчевић 2010: Миодарка Тепавчевић, *Језик Стефана Митрова Љубише*, Посебна издања (Монографије и студије), књ. 70, Одјељење умјетности, књ. 19, ЦАНУ, Подгорица.

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

DIVERSITY OF FOLKLORE MATERIAL IN NARRATIVE PROSE OF LJUBIŠA

Summary

The paper analyzes the most frequently folklore material in the language of Stefan Mitrov Ljubiša. This analysis examines the linguistic aspect of folklore and at the same time shows that folklore is expressed in language. Our research includes short folklore forms, folklore lexicon, as well as elements of folk poetry. Also, this paper can be a contribution to etno-linguistic study of Ljubiša's work.

Key words: *folklore, folklore works, folklore form, folklore lexicon, folk literature, narrative prose*